

Inhoud

Voorwoord door Carol Ann Tomlinson	8
Introductie door Meike Berben	11
1 Wat is differentiëren?	13
1.1 Waarom dit boek?	13
1.2 Definitie: wat is differentiëren?	15
1.3 De winst van differentiëren	17
1.4 Samenvatting	19
1.5 Meer lezen	19
2 Voorwaarden om goed te differentiëren: de vaardigheden van docenten	21
2.1 Onderzoek naar differentiatie	21
2.2 Model van docentvaardigheden	22
2.3 Samenvatting	24
2.4 Meer lezen	24
3 Differentiëren: zo begint u	25
3.1 Stap 1 - verzamelen van gegevens	25
3.2 Stap 2 - analyseren	26
3.3 Stap 3 - clusteren van leerlingen	29
3.4 Stap 4 - ontwerpen van aanbod	32
3.5 Stap 5 - organisatie van de differentiatie	33
3.6 Samenvatting	35
3.7 Meer lezen	36
4 Differentiëren in instructie	37
4.1 ADI: een effectieve lesstructuur	37
4.2 Differentiëren met IGDI	41
4.3 Differentiatie in de instructie in een combinatieklas	47
4.4 IGDI+: aandacht voor begaafde leerlingen	50
4.5 Samenvatting	52
4.6 Meer lezen	52

	5 Differentiëren in verwerking	53
	5.1 Uw doelen bepalen	53
	5.2 Differentiëren in verwerking: inhoud	54
	5.3 Differentiëren in verwerking: werkvormen	60
	5.4 Differentiëren in verwerking: opbrengst	61
	5.5 Samenvatting	67
	5.6 Meer lezen	68
	6 Verdieping in leervoorkeuren	69
	6.1 De Leercyclus van Kolb	70
	6.2 De Leerstijlen van Vermunt	71
	6.3 De Leervoorkeuren van Ruijters	72
	6.4 De Meervoudige intelligenties van Gardner	72
	6.5 Samenvatting	73
	6.6 Meer lezen	73
	7 Differentiëren in leertijd	75
	7.1 Tempodifferentiatie	75
	7.2 Preteaching en differentiëren in huiswerk	78
	7.3 'Flipping the classroom'	80
	7.4 Remedial teaching	82
	7.5 Samenvatting	82
	7.6 Meer lezen	82
	8 Toetsing en differentiatie	83
	8.1 Formatief handelen en summatief toetsen	83
	8.2 Gedifferentieerd toetsen in de praktijk: enkele mogelijkheden	87
	8.3 Differentiatie in toetsvormen	88
	8.4 Flexibel, adaptief en relatief toetsen	89
	8.5 Differentiatiemogelijkheden bij eindexamens (in het voortgezet onderwijs)	90
	8.6 Samenvatting	91
	8.7 Meer lezen	91
	9 Differentiëren met ICT	93
	10 Differentiëren schoolbreed	99
	10.1 Strategisch niveau	99
	10.2 Tactisch niveau	101
	10.3 Operationeel niveau	102
	10.4 Samenvatting	104
	10.5 Meer lezen	104

Samenvatting in mindmap	106
Bijlagen	109
Bijlage 1 Formulier groepsplan	109
Bijlage 2 Lesvoorbereidingsformulier differentiatie	110
Bijlage 3 Lesvoorbereidingsformulier differentiatie met tips en aandachtspunten	112
Bijlage 4 Lesobservatieformulier de zes rollen en differentiëren	114
Bijlage 5 Format voor implementatieplan differentiëren	116
Trefwoordenlijst	117
Literatuur	118
Meer lezen	124

Hoofdstuk 1

Wat is differentiëren?

Differentiatie is de onderwijskundige oplossing voor het omgaan met verschillen in het onderwijs (Bosker, 2005).

In dit hoofdstuk gaan we in op het doel en de uitgangspunten van dit boek.

We definiëren het begrip differentiatie en stippen aan welke winst er te behalen valt wanneer u differentiatie in uw lessen gaat toepassen.

*Al lezend komt u bij sommige tekstgedeeltes icoontjes tegen.
Hieronder worden deze toegelicht.*

Theoretische, vaak verdiepende, informatie.

'citaat'

Citaat.

Een format, overzicht of andere handreiking uit de praktijk.

Verdiepingsparagraaf of verdiepingshoofdstuk.

1.1 Waarom dit boek?

Elke docent heeft met verschillen tussen leerlingen te maken. Leerlingen kunnen verschillen in:

- Indirecte kenmerken (seks en sociaal milieu)
- Algemeen psychologische kenmerken (intelligentie)
- Directe kenmerken (prestaties, leervoorkeuren, interesse of motivatie) (Simons, 1995)

Veel docenten zoeken naar manieren om hun lessen beter af te stemmen op de verschillen in de klas. Simons (1995) zegt: 'Leerkrachten moeten juist verschillen benadrukken, omdat ze de eigenheid, talenten, leerstijl en behoeftes van leerlingen respecteren.' Volgens Simons moeten docenten zich daarbij vooral op de directe kenmerken richten. Op de andere kenmerken hebben zij weinig invloed.

Binnen het voortgezet onderwijs is lang gedacht dat differentiatie niet zo nodig was (Berben, 2013a), omdat leerlingen na de basisschool al naar een bepaald schoolniveau gaan. Docenten in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs zien echter wél verschillen tussen

leerlingen, bijvoorbeeld in beheersingsniveau of motivatie en vragen zich af hoe ze hiermee om moeten gaan. De Onderwijsraad (2021) noemt differentiatie als een belangrijke voorwaarde om kansengelijkheid te bevorderen. Daarnaast zijn er steeds meer scholen die met een verlengde brugperiode werken met daarin heterogene klassen. Hoe kunt u uw onderwijs op maat geven aan leerlingen die onder meer verschillen in prestatie, motivatie en leervoorkeur? Ook in het middelbaar beroepsonderwijs is er een meer diverse doelgroep ontstaan, sinds de invoering van de entreeopleiding en het schrappen van de drempelloze instroom voor mbo-2, aldus de Inspectie van het Onderwijs in de 'Staat van het Onderwijs' (2018).

Deze tijd vraagt van docenten dat ze een antwoord kunnen geven op de diversiteit binnen een klas: dat ze kunnen differentiëren. U kunt met differentiatie immers ook kansengelijkheid bevorderen. De vraag die u als docent zichzelf stelt is: wat is het maximale dat deze leerling kan bereiken en wat heeft hij daarvoor van mij nodig? Differentiëren is de aangewezen route om het beste uit leerlingen te halen. Als u die kunst eenmaal verstaat, draagt u bij aan een betere leeropbrengst en motivatie en vergroot u de kansen van uw leerlingen.

Differentiëren is een complexe vaardigheid. De Inspectie van het Onderwijs stelt in een aantal onderwijsverslagen dat docenten deze vaardigheid nog niet in voldoende mate beheersen en dat differentiatie nog geen gangbare praktijk is in scholen voor voortgezet onderwijs. In de Monitor leskwaliteit van de Inspectie van het Onderwijs (2023) is afstemming maar beperkt overtuigend gezien. Leerlingen die de lesstof moeilijk vinden, krijgen meestal wel extra uitleg of hulp. Er is echter weinig uitdaging voor leerlingen die de lesstof al snapt en leraren sluiten niet altijd aan op de onderwijsbehoefte van iedere leerling.

Monitor leskwaliteit

In de Monitor leskwaliteit onderscheidt de Inspectie verschillende indicatoren met betrekking tot 'afstemmen' voor het voortgezet onderwijs:

- Afstemming van lestempo
- Controleren of leerlingen de lesstof begrijpen
- Leerlingen helpen als zij de stof niet begrijpen
- Moeilijkere opdrachten geven als leerlingen de stof al begrijpen.

De Monitor en de bevindingen van de Inspectie zijn te raadplegen via:

<https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/publicaties/2023/03/06/factsheet-monitor-leskwaliteit-vo>

Ook in het middelbaar beroepsonderwijs kijkt de Inspectie naar differentiatie, zo blijkt uit het Onderzoekskader 2022: 'Het team stemt de instructies, begeleiding, opdrachten en onderwijstijd doelgericht af op de onderwijsbehoeften van groepen en individuele studenten.' Het Onderzoekskader kunt u raadplegen via de website van de Inspectie.

Inmiddels zijn veel docenten in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs wel doordrongen van de noodzaak om te differentiëren in hun lessen. De vragen die docenten hebben, zijn: Hoe doe je dat dan precies, differentiëren in je lessen? Welke manieren zijn er om te differentiëren? Hoe organiseer ik de differentiatie? Hoe voer ik het in? Kost het me niet te veel tijd? Hoe houd ik orde en overzicht? Hoe stem ik af met collega's?

Kortom, docenten hebben behoefte aan praktische handvatten, aan voorbeelden en toepassingsmogelijkheden. Sommige docenten experimenteren al met differentiatie, maar doen dat nog vrij intuïtief. Ze weten niet precies in welk kader ze wat doen. Ze hebben behoefte aan meer houvast en ideeën.

Dit boek wil in die behoefte voorzien. Wij willen u als docent een praktisch handboek geven, vol bouwstenen om differentiatie in uw lessen vorm en inhoud te geven.

1.2 Definitie: wat is differentiëren?

Voordat de praktische toepassing van differentiatie aan bod kan komen, moet eerst duidelijk zijn wat we precies verstaan onder differentiëren. 'Omgaan met verschillen' en 'differentiëren' horen bij elkaar en worden vaak in één adem genoemd, maar de betekenis van deze twee termen is verschillend. Omgaan met verschillen betekent dat u klassikaal en vaak ad hoc rekening houdt met verschillen tussen leerlingen. U begeleidt leerlingen dan niet individueel. Gaat het om differentiatie, dan bent u bewust met bepaalde leerlingen (vaak in een groepje) bezig om hen verder te helpen. U bereidt de differentiatie ook meestal voor in uw lesplanning en materialen. Differentiatie is de voorbereide, didactische uitwerking van het omgaan met verschillen.

In dit boek hanteren we de volgende definitie (op basis van Reezigt, 1999, Leenders et al., 2002 en Tomlinson, 2014).

Differentiëren is het bewust, doelgericht aanbrengen van verschillen in instructie, verwerking en leertijd binnen een (heterogene) groep of klas leerlingen, op basis van onder andere hun prestaties, beheersingsniveau, leervoorkeur, interesse, motivatie en tempo.

Enkele belangrijke aspecten uit deze definitie lichten we nader toe:

- **Bewust:** U observeert uw leerlingen en bereidt uw les voor, afgestemd op deze specifieke leerlingen met hun onderlinge verschillen. Differentiatie in de les gebeurt niet ad hoc, maar voorbereid.

- **Doelgericht:** U stelt scherpe doelen en werkt vanuit de minimale leerdoel(en). Bij differentiatie kunt u meerdere leerdoelen stellen, op basis van de verschillende groepen leerlingen in uw klas.
- **Heterogeen:** Er bestaan veel combinatieklassen, zoals vmbo-basis/kader of havo/vwo, waarin niveaoverschillen duidelijk aanwezig zijn. In feite is echter elke klas heterogeen: dé havoklas bestaat bijvoorbeeld niet.
- **Prestaties:** Differentiatie gebeurt vaak op basis van prestatie- (en niveau)verschillen. Docenten kunnen echter ook met andere verschillen rekening houden, zoals leervoorkeur, interesse, motivatie en tempo.

In dit boek hebben wij het doorgaans over *interne differentiatie*: differentiatie binnen klassenverband. Maar natuurlijk vindt differentiatie ook daarbuiten plaats: *externe differentiatie*. Een voorbeeld van externe differentiatie is dat leerlingen na de basisschool naar een bepaald niveau van het voortgezet onderwijs gaan. Een ander voorbeeld is dat veel scholen tegenwoordig specifieke klassen aanbieden, bijvoorbeeld op grond van beheersingsniveau of interesse, zoals een top-, sport- of cultuurklas.

Convergente en divergente differentiatie

De ene leerling geeft u meer tijd, de andere meer begeleiding, weer een andere leerling krijgt een ander aanbod en ook reikt u leerlingen verschillende werkvormen aan. Differentiëren kan op verschillende manieren. We maken onderscheid tussen *divergente* en *convergente differentiatie*.

Divergent differentiëren is afgestemd op de individuele leerling. De leerling doorloopt zelfstandig of in een niveaugroep een eigen leerroute met eigen, passende doelen, instructie en verwerkingsvormen. Deze vorm van differentiëren komt tegemoet aan de (instructie)behoeften van de individuele leerling. De docent moet de individuele doelen, leerlijnen en het aanbod zeer goed kennen om goed te kunnen aansluiten bij de behoeften van individuele leerlingen. De opkomende term ‘gepersonaliseerd leren’ sluit aan bij deze manier van werken.

Convergente differentiatie gaat ervan uit dat de hele groep dezelfde doelen behaalt. De les start met alle leerlingen gezamenlijk en de minimale leerdoelen zijn voor alle leerlingen hetzelfde. De verschillen zitten in de instructie, de begeleidende oefening en de verwerking. In deze lesfasen krijgen leerlingen onderwijs op maat. U geeft de zwakkere leerlingen (in dat onderwerp) extra instructie en begeleiding en de sterkere en snellere leerlingen extra verwerkingsopdrachten en specifieke verwerkingsvormen. Bij convergente differentiatie wordt het werken in homogene en heterogene groepen dan ook afgewisseld. De les eindigt weer gezamenlijk: u evalueert met de hele groep en blikkt gezamenlijk terug en vooruit.